

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО, АГРАРНЕ ПРАВО, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ПОНЯТТЯ ТА ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Кондур Е.,

здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

нодавстві екологічних прав та обов'язків громадян, меж їх здійснення, основних форм охорони і захисту порушених екологічних прав [3; ст.66].

Метою даної статті є:

- аналіз поняття та характеристика екологічних прав та обов'язків людини і громадянина;
- дослідження історії становлення та розвитку екологічних прав та обов'язків в міжнародному та національному законодавстві.

Екологічні права – комплексна правова категорія, яка охоплює цілу систему таких прав, визначену Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до ст. 9 якого кожен громадянин України має право на:

- а) безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище (право на екологічну безпеку);
- б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань (право на участь в обговоренні проектів екологічно значимих рішень);
- в) участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом (право на екологічну інформацію);
- є) участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та проведенні громадської екологічної екс-

Людина, її життя та здоров'я багато в чому залежить від впливу створеного нею навколишнього природного середовища. І це при тому різноманітті соціально-економічних, політичних, культурних та інших її прав і свобод, які проголошені та зафіксовані у численних законах і підзаконних нормативно-правових актах. Саме права та свободи визначають певні можливості людини для існування та розвитку конкретних історичних умовах [7; с. 180]

Ігнорування людиною фундаментальних законів природи протягом усієї історії існування людства призвели до непоправних змін стану навколишнього середовища, що на сьогодні досягли масштабів екологічної кризи. «Підкорена» природа виступає проти людини, вона просто втрачає свою основну властивість – бути природним, нормальним середовищем буття для кожної живої істоти. Ситуація, що склалася, викликала жвавий інтерес до перспектив розвитку цивілізації, спонукала до пошуку нових шляхів осмислення екологічних проблем та їх вирішення.

Права людини, їх генезис, соціальне коріння, призначення – одна з «вічних» проблем соціально-культурного розвитку людства, яка пройшла крізь тисячоліття.

Серед вітчизняних і російських фахівців, які займалися дослідженням правового забезпечення екологічних прав, необхідно визначити: В.І.Андрейцева, Г.В.Анісімову, Г.І.Балюк, С.О.Боголюбова, М.М.Брінчука, І.І. Каракаша, Н.Р.Кобецьку, О.С.Колбасову, С.М.Кравченко, М.В.Краснову, Н.Р.Малишеву, Ю.С.Шемшученко та ін., які зробили значний внесок у дослідження даного питання.

Історично екологічні права громадян спочатку віднайшли своє відображення в міжнародних документах. Усвідомлення людством важливості однієї з глобальних загроз – екологічної загрози – відбулося поступово, а тому й формування системи екологічних прав людини в міжнародному праві здійснювалося поетапно протягом декількох десятиліть [5; с.126].

В умовах інтенсивного використання природних ресурсів та їх відновлення, формування ринкових відносин в економіці України, екологічної обстановки, яка останнім часом загострилася, важливого значення набуває проблема чіткого визначення в зако-

пертизи;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом [1; ст. 37 – 38].

Екологічні права громадян належать до конституційних прав людини (ст. 50 Конституції України) [2; ст. 30]

Екологічний характер мають права, закріплені й іншими законами: «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про екологічну експертизу», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про відходи», «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» та інших [1; ст. 38].

Екологічні права громадян мають два аспекти [2; ст. 31]. Наявність сукупності правових норм про екологічні права громадян дає змогу розглядати їх у об'єктивному значенні, тобто як комплексний міжгалузевий інститут екологічного права. У такому значенні екологічні права виступають правовими приписами, які: а) звернені до законодавця і визначають зміст екологічної політики та інших правових норм; б) формують право застосовувати практику, впливаючи на процес прийняття виважених екологічних рішень; в) є інструментом прямого впливу громадян на екологічну політику і практику.

Екологічні права громадян розглядаються і в іншому аспекті – як суб'єктивні права, що становлять сукупність повноважень фізичних осіб у галузі екології, тобто визначену правовими нормами можливу та необхідну поведінку у сфері раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. За таких умов екологічні права громадян – це персоніфіковані права, які належать кожній фізичній особі [1; ст. 38 – 39].

Екологічні права громадян мають певні, притаманні тільки їм властивості, які обумовлені екологічними факторами. До них належать:

по-перше, спрямованість здійснення екологічних прав громадян, яка пов'язана з задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів;

по-друге, пріоритет екологічних прав громадян у загальній системі прав людини і громадянина. Він обумовлений змістом основних. Природних прав на екологічну безпеку і безпечно для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

по-третє, при встановленні екологічних прав громадян враховуються закони природи, згідно з якими розвиваються екологічні об'єкти;

по-четверте, екологічний фактор визначає установлення форм належності природних об'єктів відповідним суб'єктам;

по-п'яте, зміст екологічних прав обумовлено принципами екологічного права як самостійної галузі права;

по-шосте, екологічні права здійснюються в основному під контролем держави. Забезпечення екологічних прав є головним завданням екологічної політики держави;

по-сьоме, особливості екологічних прав обумовлюють необхідність вибору оптимальних і ефективних правових способів і форм їх захисту [3; ст. 67 – 68].

Отже, екологічні права громадян – це закріплена в законі і гарантована правом сукупність юридичних можливостей та засобів, які дають змогу задовольняти потреби та інтереси громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [1; ст. 39].

Екологічним правам відповідають певні екологічні обов'язки.

Кореляція екологічних прав і обов'язків громадян створює режим найбільшого сприяння для життєдіяльності людей. Таке поєднання дає розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин, сприяє досягненню гармонічної взаємодії природи і суспільства. Будь-які суб'єктивні екологічні права можуть бути реалізовані тільки через чийсь екологічні обов'язки, і, навпаки, екологічні обов'язки припускають чие не будь право вимагати їх виконання.

Екологічний обов'язок являє собою встановлену в законодавстві або договорі міру належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу. У ній виражаються як особисті, так і суспільні екологічні інтереси. Екологічний обов'язок є одним із способів забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності та ефективності. Якщо суб'єктивне екологічне право – це сфера влади і волі індивіда, то екологічний обов'язок – сфера необхідності і підпорядкування [6; с. 82].

Друга половина ХХ-го століття принесла дві основні зміни як у міжнародному праві, так і у правових системах майже кожної країни. Спочатку права людини, а потім і якість довкілля були всесвітньо визнані як фундаментальні суспільні цінності. І в обох випадках існуючі інститути держави і права мусили змінитися, щоб їх гарантувати [6; с. 76].

Прийнятті й проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. Загальна декларація прав людини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи від 04 листопада 1950 р., офіційно не визнавали такої категорії як екологічні права. Статтею 25 Загальної декларації прав людини проголошувало-

ся право кожної людини на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту [6]. Це ж стосується й прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН від 16 грудня 1966р. Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, у ст. 11 якого передбачалось право кожної людини на достатній життєвий рівень і на необхідність умов життя [9].

Перша спеціальна міжнародна конференція з проблем навколишнього середовища була скликана в червні 1972 р. в Стокгольмі, за результатами якої були прийняті Декларація про навколишнє середовище та Декларація принципів, що визнали збереження й покращення якості оточуючого людину середовища важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток усіх країн світу, а Принцип 1 Декларації принципів закріпив основне право людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя.

Через 20 років після Стокгольмської декларації, у підтвердження її основних положень та з метою їх подальшого розвитку, з 3 по 14 червня 1992 р., в Ріо-де-Жанейро була скликана друга Конференція ООН з проблем навколишнього середовища, за результатами якої 14 червня 1992 р. була прийнята Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, що проголосила право людей «жити в доброму здоров'ї і плідно трудитися в гармонії з природою» (Принцип 1), і пов'язаний із цим правом захист навколишнього середовища, який «повинен складати невід'ємну частину процесу розвитку» (принцип 4). Крім того, у Принципі 10 даної декларації вперше проголошено право кожної людини на відповідний доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, можливість брати участь у процесах прийняття рішень та забезпечення ефективного доступу до судових і адміністративних розглядів, включаючи відшкодування та засоби судового захисту.

Необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище й покращувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток підтвердила Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ухвалена спеціальною сесією Комітету з екологічної політики 16 – 18 березня 1998 р. (м. Орхус, Данія), яка визнала право «кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту» та її обов'язок «як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати й покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь».

Україною Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікована відповідно до Закону України

від 6 липня 1999 р. № 832-XIV, що в міжнародному контексті вказує на послідовність України у вирішенні національних інтересів щодо охорони для нинішніх і майбутніх поколінь, а у внутрішньополітичному аспекті сприятиме подальшому вдосконаленню механізмів реалізації та захисту екологічних прав громадян.

Йоганнесбургська декларація зі стійкого розвитку, прийнята на Всесвітній зустрічі на високому рівні зі стійкого розвитку (Йоганнесбург, Південна Африка, 26 серпня – 4 вересня 2002 р.), у 37 пунктах, по суті, визнала й схвалила ті напрацювання, що були здійснені, починаючи з Конференції ООН з проблем навколишнього середовища в Стокгольмі в 1977 р. найголовнішими цілями й основними потребами стійкого розвитку в пункті 11 даної Декларації проголошено викорінення злиднів, зміну моделей споживання й виробництва, а також охорону й раціональне використання природної ресурсної бази в інтересах соціально-економічного розвитку

Вказані міжнародні документи мали вирішальне значення для зародження й розвитку екологічних прав національній правовій системі, оскільки стали поштовхом для подальшого і більш активного їх дослідження.

Як відомо, законодавство радянського періоду, зокрема, Конституція (Основний Закон) СРСР, прийнята 07 жовтня 1977 р., та Конституція (Основний Закон) УРСР, прийнята 20 квітня 1978 р., такої категорії прав як екологічні не передбачало.

Уперше, на національному рівні, термін «екологічні права» з'явився з прийняттям 25 червня 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» і сьогодні безпосередньо міститься в ст. 9, якою передбачається перелік екологічних прав громадян.

Прагнучи розвивати й зміцнювати демократичну й правову державу, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Конституції України визнала й закріпила екологічні права, уперше вивівши їх у ранг конституційних [5; с.126 - 127]. Так відповідно до положень ст. 50 Основного закону кожний має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [4; с. 141].

Екологічні права отримали свій подальший розвиток та закріплення в низці нормативно-правових актів.

Проведений аналіз міжнародних та національних правових актів з охорони навколишнього середовища дозволяє дійти висновку щодо достатньо «запізненого» (друга половина ХХ століття) визнання екологічних прав у системі прав людини і громадянина та офіційного їх закріплення спочатку в міжнародному, а в подальшому – у національному законодавстві [5; с.127].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. – Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
2. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2000. – 216 с.
3. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. Вищ. навч. закладів/ А.П.Гетьман, М.В.Шульга, В.К.Попов та ін.; За ред. А.П.Гетьман та М.В.Шульги. – Х.: Право, 2006. – 382 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30.
5. Калишук Л.А. Становлення та розвиток екологічних прав громадян у національному та міжнародному праві // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. - №4. – 126 – 128 с.
6. Ільченко Н.В., Гурська В.Т., Чумакова Т.Л., Романюк Н.В. Безпечне довкілля – наше право чи обов'язок? // Екологія і природокористування – 2011. – Випуск 14. – 76 – 85 с.
7. Гетьман А., Костицький В. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України// Право України. – 2012. - №1 – 2. – 180 – 202 с.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. - [Електронний ресурс]: <http://zakon.rada.gov.ua/>
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. - [Електронний ресурс]: <http://zakon.rada.gov.ua/>